

ÇOCUK HAKLARININ HAYATA GEÇİRİLMESİ AÇISINDAN ÇEVREYE İLİŞKİN DÜZENLEMELERİN ÖNEMİ

Yard. Doç. Dr. Aydın GÜLAN*

GİRİŞ:

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda 20 Kasım 1989 tarihinde benimsenmiş ve 2 Eylül 1990'da yürürlüğe girmiştir. Türkiye, bu sözleşmeyi 14.9.1990 tarihinde imzalamış, 4058 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunmuş, Bakanlar Kurulu tarafından 94/6423 sayılı (23.12.1994) kararla onaylanarak 27.1.1995 gün ve 22184 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmak suretiyle yürürlüğe girmiştir.

Dolayısıyla bu sözleşme, artık, Anayasamıza göre (madde 90/son) kanun hükmündedir ve iç hukukumuz bakımından da bağlayıcı ve yönlendirici niteliktedir. Ancak bu duruma rağmen, sözleşmenin her hükmünün doğrudan doğruya uygulanabilir nitelikte olduğunu da söyleyebilmek mümkün değildir. Mutlaka sözleşme hükümlerini "hayata geçirmeye" yönelik gerekli değişiklikler yapılmalı ve tedbirler alınmalıdır. Kanunlarda yapılması gereken değişiklikler ve yeni kanunlar çıkarılmasına duyulan ihtiyaç yanında; sözleşmenin öngördüğü hakların İdareye yüklediği yükümlülüklerin yerine getirilebilmesi için yapılması gereken idari işlem ve eylemler de büyük bir önem kazanmaktadır.

1. Temel sorun: Çocuk haklarının hayata geçirilmesi gerekliliği

Bugün kimi eksikleri olsa bile, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme sonrasında, bir çocuk hakları listesi ortaya çıkmış bulunmaktadır. Fakat bu listede yeralan çocuk hak-

* İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

larının en temel nitelikte olanlarının bile yaygın olarak hayata geçirildiği; yani bu hakları gerçekleştirmeye yönelik yasal ve idari tedbirlerin alındığı, bu yönde faaliyetlerde bulunduğu, ihlallerin önleendiği ve sorumluların cezalandırıldığı bir ortam henüz oluşmamıştır. Sözleşmenin onaylanmasına ilişkin kanun çıkaran Türkiye Büyük Millet Meclisi, hukuk sistemimizin bu sözleşmeye uyarlanması konusunda sistemli bir çalışma içine girdiğini gösteren ürünler ortaya koymuş değildir. Dolayısıyla çocuk hakları alanının önemli bir sorunu, bu hakları gerçekleştirmeye yönelik "araç"ları bulmak ve geliştirmektir.

Zaten Çocuk Haklarına Dair Sözleşme de taraf devletlere gerekli yasal ve idari düzenlemeleri yapmak mükellefiyeti yüklemektedir.

2. Çevre ve Çocuk: Çevrenin Çocuk Bakımından Gösterdiği Özel Önem

Çevre Hukuku kendine özgü yapısı ile bağımsız bir hukuk dalı niteliğine kavuşmuştur¹. Çevre Hakkı da, yaşama ve sağlık hakkı ile yakın bağlantıları kurulan, ama kendisine has özellikler de taşıyan üçüncü hak kuşağından, dayanışma hakları içinde sayılmaktadır². Hem doğal hem de yapay çevre, çevre hakkının konusu içinde kabul edilmelidir. Diğer haklardan farklı olarak çevre hakkının bir özelliği gelecek kuşakları da yakından ilgilendiriyor olmasıdır. Bu yüzden çevre hakkının sahipleri arasında gelecek kuşakları da belirlemek gerekir³. Nitekim çevrenin bütün halkın ortak mülkiyeti sayılması da, gelecek nesillerin de bu alanda hakları olması düşüncesini gündeme getirecektir.

Gelecek kuşakların ilk belirtileri ise, elbette ki çocuklardır. Çocuklar gelecek nesillerin öncüleri olarak çevre hakkının sahipleri arasında yer alırlar. Bu hakkın korunmaması halinde ortaya çıkacak zararlardan daha ağır ve çabuk etkilenmeleri sözkonusudur.

Çocukluk, insanın maddi ve manevi gelişmesini en yoğun olarak sürdüreceği dönemdir. bu dönemde insan, çevrenin olumlu ve olumsuz etkilerine fiziki ve ruhi yapısı ile daha açıktır. Dolayısıyla sağlıklı bir çevrede yaşamak hakkı çocuk için çok daha özel bir önem taşır.

Ayrıca çocuğun içinde bulunduğu çevrenin olumsuz etkilerinin giderilmesi yanında, tarih bilinci ve estetik gelişimi için tarihî ve bedîî çevrenin korunması gerekliliği de tartışmasıdır.

1 Akıllıoğlu, T. İnsan Hakları I, Ankara, 1995, s. 161.

2 Kuzu, B. Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı, (Çevreye Bir Kamu Hukuku Yaklaşımı), İstanbul, 1997, s. 178. Geniş bilgi için bkz. 180-188.

3. Çevre hakkının bir öznesinin de gelecek kuşaklar olduğu bazı milletlerarası konferanslarda, belgelerde ve bildirimlerde de dile getirilmiştir. Bkz. 1972 tarihli Stockholm Bildirgesi, 1978 Kuvvet, 1981 Abidjan, 1990 tarihli Limoges Bildirgesi vd.

4. Çevre Hukuku Açısından Çocuk Haklarına Dair Sözleşme

Anayasamızda çevrenin korunması ve hakkını içeren bir madde olduğu gibi (madde 56); tarih, kültür ve tabiat varlıklarının (madde 63), tarım topraklarının (madde 44), ormanların (madde 169) korunması, konut hakkı (madde 57) gibi doğrudan ve dolaylı hükümler yer almaktadır. Ayrıca başta 2872 sayılı Çevre Kanunu ve 1593 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu olmak üzere çevreye ilişkin hükümler içeren çok sayıda kanun, KHK, tüzük ve yönetmelik bulunmaktadır⁴.

Ancak Çocuk Haklarına Dair Sözleşmede çevre hukuku ve çevre hakkı ile bağlantısı kurulabilecek doğrudan ve açık hükümler azdır. 29. maddesinde çocuk eğitiminin amaçları arasında "doğal çevreye saygısının geliştirilmesi" (29/1/e) sayılmıştır ama çevrenin çocuk için taşıdığı önemle orantılı konumuna, kanımca yeterince açık atıfta bulunulmamıştır. Sözleşmenin "önsöz"ünün 3. paragraf/son cümlesinde, 5. paragrafında, 10. paragrafında, 13., 14. ve 15. paragraflarının satır aralarında; 3. maddesinin 1. ve 2. fıkralarında, 4. maddesinde, 23. ve 24. (özellikle c ve e bendi) maddelerinde, madde 27/1 de, 31. ve 36. maddelerinde çevre hukuku ve hakkı bakımından kimi değinmeler vardır. Ancak, bu konuda sözleşmenin çok daha sistemli bir şekilde çevre hakkına ilişkin düzenleme getirmiş olması ümit edilirdi.

4. Sözleşmeden Kaynaklanan ve Çevreye İlişkin Düzenlemelere de Hakim Olması Gereken Öncelikli Temel İlke

Çevreye ilişkin düzenlemeler kanunlar ve/veya idari genel düzenleyici işlemler şeklinde gündeme gelmektedir. Bu düzenlemeler çevreyi koruyucu nitelikte olduğu gibi; mevcut durumu iyileştirici düzenlemeler veya çok zor olsa bile yeniden kazanmaya yönelik düzenlemeler görünümünde de olabilirler. İdari düzenleyici işlemler arasında çevreye ilişkin doğrudan etkileri olan imar planları ise ayrı bir önem içermektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Çocuk Haklarına Dair Sözleşmede açık bir madde hükmü ile sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı zikredilmiş değildir. Ancak çevreye ilişkin düzenlemelerde de ön plana çıkması ve etkisini göstermesi gereken bir temel ilke belirlenmiştir. Bu ilkenin yer aldığı 3. maddenin resmi çevirisi, Tekin Akıllıoğlu'nun da belirttiği üzere⁵, yeterli vurguyu içermemektedir. 3. maddenin 1. fıkrasının resmi çevirisinde "Kamusal ya da özel sosyal yardım kuruluşları, mahkemeler, idari makamlar veya yasama organları tarafından yapılan ve çocukları ilgilendiren bütün faaliyetlerde, çocuğun yararı temel düşüncedir" denilmektedir. Ancak, burada çocuğun yararı "temel düşüncedir" ifadesi, diğer yararlardan daha öncelikle olarak dikkate alınmalıdır anlamını gizlemekte, adeta yazılmazsa da olur denilecek bir şekilde "çocuğun zararına davranıla-

4 Bkz. Çevre Mevzuatı, TÇV yayını.

5 Akıllıoğlu, T. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, İHMY no 13, Ankara, 1995, s. 6.

maz yararına davranılması temel düşüncedir" anlamını çağrıştırmaktadır. Vurguyu daha kuvvetlendirmek için anlamdan yola çıkarak, 3. maddede yer alan ilke şu şekilde formüle edebilir: **Çocukları ilgilendiren bütün faaliyetlerde çocuk için en iyi olan, (kamu yararına yönelik diğer ilke, değerlendirme ve hak sükelerine nazaran) daha öncelikli olarak dikkate alınmalıdır.**

Bu nedenle, çevreye ilişkin düzenlemeler de çocukla doğrudan ve yakın ilgili bulunduğundan, düzeleme konusu öncelikle çocuk açısından ele alınarak, en iyi düzenlemenin nasıl, ne yönde ve ne içerikte olacağını çocuk açısından değerlendirilmesi gerekir. Bu yüzden genel olarak insan grupları bakımından etkileri düşünülerek yapılacak düzenlemeler, sözleşmenin getirdiği bu yönlendirici ilkeye aykırılık oluşturacaktır. ÇED raporları hazırlanırken, imar planları yapılırken ilk planda çocuklar ve hakları açısından değerlendirmeler yapılması gerekir. Yoksa, farklı ilke ve tercihlere göre örneğin imar planları yapıldıktan sonra, çocuklar bakımından da bazı ekleme ve değişiklikler yapılarak veya sanayileşme, ulaşım probleminin çözümü gibi diğer konularla eş değerde tutarak düzenleme yapılması sözleşmeye aykırılık oluşturacaktır. Bu ilke (çocuk için en iyi olan) öncelikle uygulanacak, diğer ilkelerin (sanayileşme vs.) ancak bu ilkeye uygunluğu halinde örneğin imar planını değiştirici ve belirleyici etkisi gündeme gelebilecektir.

* * *

Önemli olan hakları hayata geçirmektedir. Genel düzenleyici işlemleri hayata geçiren uygulama işlem ve eylemleri bu bakımdan özel bir önem göstermektedir. Yüksek kaldırımlar belki arabaların kaldırımları kullanmamaları için etkili bir önlemdir ama beraberinde yaşlıların, çocukların kullanımını da zorlaştırıyor olması "kaldırım aşılması" suretiyle bir çelişkiye yol açmaktadır. İnsanların daha rahat ve daha çabuk ulaşımını hedefliyor olsa bile; insan ölçeğini aşarak ortaya çıkarılmış geniş yollardan yaşlı ve çocukların nasıl geçeceklerini de hesaplamalıdır. Sağına soluna sonra tekrar sağına baksa bile müsait gibi görünen yolun daha yarısına ulaşmadan hızla gelen araba ile karşılaşması pek muhtemel olan yaşlı ve çocuk şehirde yaşayamayacak mıdır? Kimi sokaklara ve caddelere konan kabartılı engeller yeterli değildir ve temeldeki gözardı edilme, "çocuk menfaatini öncelikli görmeme" gerçeğini ortadan kaldırmaz.

Çocukları sadece yeşil alanlara ve parklara hapseden bir çevre düzenlemesi de çocuk haklarının bütününe yönelik müsait ortamı hazırlayamaz. Çocuğun maddi ve manevi gelişimi, şehrin sosyal ortamında güvenlik içinde yaşayabilmesini gerektirir. Mutlaka ikametgahlarının yakın civarında yaşlıları ile birlikte rahatça ve güvenli biçimde oynayabilecekleri yerlerin bulunması, bunun sağlanabilmesi için bitişik nizam yapılaşmaya engel olunması, motorlu vasıtalara kısıtlanmış ve üstelik bu vasıtaların belirli yerlerde gruplar halinde toplanmalarını sağlayacak park yerlerinin yapılması gibi düzenlemelere gitmek gerekir. Sözleşmeden çıkartılabilecek bu temel ilke yeni kurulacak şehirlerde

mutlaka dikkate alınması; ayrıca bu ilke ışığı altında mevcut durumları iyileştirici tedbirlerin da derhal üretilmesi gerekir.

Bu yüzden, idari düzenlemelere konu olan ve olacak ana başlıklarda, yapılacak düzenlemelerin içeriğini belirleyecek, düzenleme yapılırken öncelikle dikkate alınması istenecek, "çocuk için en iyi olan"ın ne olduğuna dair bilimsel veriler ve kriterler koymak gerekir. Mesela çocuk bakımından ele alınarak yeşil alan, sanayi bölgesi ile konut alanı arasında konulması gerekli koruma alanı, gürültü desibel sınırı, otoyolların güzergahı, okul bölgeleri ve çevre alanı kriterleri yeniden belirlenmelidir. Gürültü yönetmeliğinde gürültü sayılacak sesin desibeli tespit edilirken; gayrisihhi müesseselerin sınıflandırılması ve çalışma şartları düzenlenirken "insan" soyutlamasıyla bir ortalama kriter kullanılması yerine, artık, bir çocuk açısından yapılacak araştırmalara göre sınırın yeniden belirlenmesi gerekir. Ancak, çocuk sağlığı, menfaati bakımından herşeyden önce dikkate alınması gereken bu belirlemeler sayesinde yaşama ve sağlık, hatta eğitim gibi temel çocuk haklarının hayata geçebilmesi mümkün olabilir.

Kısa Bibliyografya

- Akıllıoğlu Prof. Dr. Tekin, İnsan Hakları I, Ankara, 1995
- Akıllıoğlu Prof. Dr. Tekin, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, İHMY no 13, Ankara, 1995
- Bayraktar Prof. Dr. Aysel, Karayollarında Kaynaklanan Çevre Sorunları İzmir-Ankara Karayolunda Bir Örnekleme Üzerinde Sorunlara Yaklaşımın Çevresel Etki Değerlendirilmesi Uygulama- dan Örnekler Editör Orhan Uslu, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, 1991
- Kaboğlu Prof. Dr. İbrahim, Çevre Hakkı, İstanbul, 1992
- Kuzu Doç. Dr. Burhan, Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı, (Basılmamış Profesörlük eseri), İstanbul, 1996
- Morand Charles-Albert, Amenagement du Territoire et Protection de l'environnement: La Simplification des Procedures, Geneve, 1995
- Prieur Michel, Droit de l'Environnement, Dalloz, 1984
- Taneli Prof. Dr. Baha, Kirlenen Dünyamızda Kurşun, Arsenik, Kadmiyum Bulaşları, İstanbul Barosu Çocuk Hakları Günleri 17-18 Kasım 1995, İstanbul
- Türkiye'nin Çevre Sorunları, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, 1983
- Uslu Prof. Dr. Orhan, Çevresel Etki Değerlendirme Uygulamasında Teknikler, s. 147'in ÇED Eğitimi T.Ç.V. 1994